

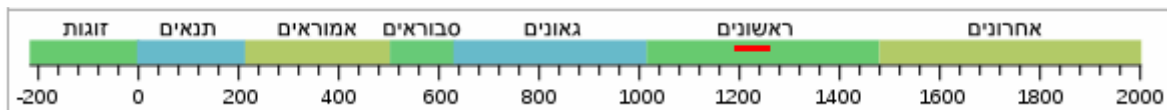
התקציר נכתב ע"י פביאן סביר (14 בנובמבר 2009) -

הכותב לא אחראי לתוכן ולשימוש בחומר זה ע"י הציבור הסטודנטים.

אין חובה הלכתית לעשות שימוש בקובץ זה.....

הערות למבחן "משפט עברי" - ברוח היסטורית, הלכתית משפטית והומוריסטית :

- הערה 1 :** תקציר זה הוכן בגישה שונה מהמקובל, יחד עם זאת הלומד ממנו יהיה מוכן למבחן היטב.
- הערה 2 :** כל דמיון בין המציאות לתוכן זה הינו מיקרי בהחלט, אין כוונה לפגוע באדם, דת, מסורת או אמונה.
- הערה 3 :** יש לפרש כל הנכתב כאן כשגגה (טעות שלא במתכוון) וללא ידיעת הדין ולפי עיקרון החופש האקדמי.
- הערה 4 :** תקציר זה אינו מחליף את חובת הקריאה של מאמרים הקורס, אלא מהווה השלמה למאמרים.
- הערה 5 :** ההסברה בעמוד האחרון אינו נכלל במסגרת חובות המבחן, אלא מטרתו לעשות סדר בנתונים.
- הערה 6 :** על מנת להבין את השחקנים ואת התקופות נא ראה את התרשים (אני בטוח שכולכם מדקלמים זאת בעל פה הודות לפרופ' זוהר, אך בכל זאת ראו בכך תזכורת) :

סיכום החומר :

סדר השחקנים לפי סדר כרונולוגי :

1. **רבי יוחנן** (בן זכאי) - תקופת התנאים (תקופת חורבן בית המקדש השני). הקים ישיבה לתפארת ביבנה, ובכך גרם שהתורה לא תשתכח מישראל – חס ושלום – לאחר חורבן הבית.
2. **רבי יוסי** - מגדולי התנאים. התגורר בציפורי שבגליל. מגדולי תלמידיו של רבי עקיבא.
3. **רב** - רבי אבא, נודע בתלמוד בכינוי הסתמי רב-מחשובי האמוראים (אשר יצרו את התלמוד). חי ופעל בדור הראשון לאמוראי בבל. עלה לארץ ישראל כדי להשלים את לימודיו בישיבות ציפורי וטבריה. למד תורה מפי רבי יהודה הנשיא. נזכר פעמים רבות **בתלמוד** במחלוקותיו עם שמואל.
4. **רבנן** - רבנן סבוראי - הוא כינויים של חכמי ישיבות בבל מסוף תקופת האמוראים (סוף המאה ה-5) ועד לתקופת הגאונים (אמצע המאה ה-6 או אמצע המאה ה-7). כינוי זה מבוסס על השם "סבוראי", שמופיע בתלמוד הירושלמי, שפירושו בעל סברא, מבין דבר. המקור הקדום ביותר המזכיר את הסבוראים, זה באיגרת רב שרירא גאון. הסבוראים לא עסקו ביצירה חדשה אלא בעיקר בהסברה, הטמעה, השלמה ועריכתו של התלמוד.
5. **הרי"ף** - רבי יצחק אלפסי (1103-1103) מגדולי פוסקי התלמוד ומגדולי הפוסקים הספרדים.
6. **רש"י** - רבי שלמה יצחקי (1040 ל - 1105 - פרשן תנ"ך ותלמוד, ללא הקדמה לקביעותיו ופסיקותיו.
7. **רשב"ם** - רבי שמואל בן מאיר (1080-1160) פרשן המקרא, נכדו של רש"י. נודע בנטייתו להיצמד לפשט הכתוב בעת פירוש המקראות (שואפת לברר את המובן הטקסטואלי האותנטי של המופיע במקרא).
8. **רבנו תם** - רבנו גרשום מאור הגולה (הרב יעקב בן מאיר 1100-1171), מכונה רבנו תם : ר"ת. נכדו של רש"י, מגדולי בעלי התוספות. נקרא 'תם' ע"ש הפסוק "ויעקב איש תם יושב אהלים".
9. **ראב"ן** - רבי אליעזר בן נתן (1090-1170).

10. **רמב"ם** - 1138 ל - 1204, בתקופת השיא של השלטון המוסלמי בספרד. נתן הקדמה לכל פרוש ופסיקה כדי שפשוטי העם (הוויות) יוכלו להבין את כוונת המשורר... **עסק במוסריות**. (האם זכור לכם מי אמר : החוק שואב את מוסריותו מהמשפט - א. קלון, ב. הארט, ג. אוסטין. הפותר נכון יקבל 100).

בין היתר כתב : פירוש המשנה, משנה תורה ומורה נבוכים. "זה הספר בה' הידיעה", הספר הינו שילוב של **תיאולוגיה איסלמית** (למניעת טעות בהבנה, יודגש שמדובר **בדת מוסלמית**.... **הדת של הערבים**...., תיאוריה זו נקראת **כלאם**, אבל תשמרו מידע זו בשקט כי "האויב מאזין" ועוד יגידו שהדת היהודית שינתה את פניה **הדת** לאיסלאם.... מזל שתמיד ניתן לטעון שזאת המצאה של השמאלנים והחילונים הכופרים....(Ⓢ).

בכל אופן, תיאולוגיה זו דוגלת בשילובם של הסברים לוגיים כדלהלן : 1. מצוות האל, 2. מהות העולם, 3. הפילוסופיה היוונית של אפלטון ואריסטו (המשפט הטבעי והמשפט המדיני) 4. עקרונות הדת המונותיאיסטית.

11. **הרמב"ן** - רבי משה בן נחמן (1194-1270) מגדולי חכמי ספרד, פוסק, פרשן, הוגה, מקובל ורופא.

12. **הרא"ש** - רבנו אשר בן יחיאל (1250-1327) מגדולי פרשני **התלמוד והפוסקים** ובעל השפעה מכרעת על עיצוב **ההלכה** היהודית.

13. **הרשב"א** - הרב שלמה בן אברהם אבן אדרת (1235-1310) היה מגדולי חכמי **התורה בספרד** בתקופת הראשונים. השפעתו ניכרת במיוחד בתחום **הפסיקה ופרשנות התלמוד**, והספר '**תשובות הרשב"א**' הוא ספר יסוד בפסיקת הלכה. התנגד לתפיסת עולמו של הרמב"ם ללימודי פילוסופיה, היה תלמידו של הרמב"ן.

14. **הר"ן** - רבי נסים בן ר' ראובן, מן הראשונים. ספרד, מאה 14, גדול פרשני הר"ף, מגדולי פרשני התלמוד.

15. **הריב"ש** - ר' יצחק בן ר' ששת 1326-1408, תקופת הראשונים. מגדולי חכמי ספרד במאה ה-14.

16. **המהרי"ק** - מורנו הרב רבי יוסף קארו (1488-1575) מגדולי הרבנים ופוסקי ישראל בכל הדורות, מחבר השולחן ערוך.

17. **הש"ך** - **רבי שבתי כהן**, רב ופוסק הלכה. (1621 - 1662). הש"ך היה לאחד מ"נושאי הכלים" העיקריים של פרשנות שו"ע (יורה דעה וחושן משפט).

18. **הרב קוק** - הרב אברהם יצחק הכהן קוק (7 בספטמבר 1865-1 בספטמבר 1935); היה הרב הראשי האשכנזי הראשון בארץ ישראל, פוסק, מקובל והוגה דעות. נחשב לאחד מאבות הצינות הדתית.

סוגיות לדיון ולמידה

1. סוגיית "הבא להורגך השקם להורגך" :

על פי הרמב"ם, מקורו בציווי של ה' למשה. בתנ"ך פעמיים יש אזכור לכך : 1. **דויד שנרדף ע"י שאול** (ובכל זאת לא עשה שימוש בזכותו להורגו) 2. **פרשת עשהאל** (שנרצח ע"י בן נר מפני שזה לא עשה שימוש נכון בחוק) **זה דומה במשפט הישראלי להסתייגות של חוק דרומי** שלא הורגים פורץ לאור יום כי צריך מידתיות, תבונה ומוסריות. כלומר, בלילה (במחתרת) תהרוג אותו, אבל ביום תציע לפורץ כוס קפה....., ניתן להורגו רק בתנאי שהגב מסכן את האדם ולא את הרכוש (להבדיל מחוק דרומי בעניין משק חקלאי), ובתנאי שזה לא יהיה בשבת (אסור להרוג בשבת כדי לא לחלל שבת ... אפילו אם מדובר בסכנה אישית ולא בפרהסיה (ציטוט)).

2. סוגיית המוסר :

על פי הרמב"ם "**לא תעמוד על דם רעך**" היא מצווה המופיעה בתורה במילים אחרות, אך ניתן לפרש זאת. אינו כלל רק כדי להציל אדם פצוע או ממיתה, אלא מתייחס גם לכך שאין למסור "ישראל בידיו גויים" מכל סיבה. את המוסר (משת"פ) מותר להרוג....או למוסרו לגויים בחלטת הרוב (דמוקרטיה רובנית) .

לא תעמוד על דם רעך הפכה גם לחוק בספר החוקים של מדינת ישראל. החוק מאפשר גם לאדם הפועל להצלת גופו או רכושו של חברו לדרוש החזר הוצאות פעולתו. פרופ' דניאל פרידמן, בספרו העוסק בנושא זה, כותב (בין היתר) שהחזר ההוצאות צריך לכלול גם שכר ראוי למציל, במטרה לתמרץ הצלה. (קפיטליזם, עשיית עושר מהצלת אנשים).

לפי הרא"ש, אם האדם מוסר את **ממון** חברו לגויים, זה כאילו מסר את גופו של האדם (בטח הוא יהודי....), במקרה זה עדיף למסור את המוסר לגויים כדי שהגויים ילכלכו את הידיים ולא היהודים, (כלומר, מותר לכבס את הכביסה המלוכלכת בחוף).

3. מצבו המשפטי של ההורג לפי ההלכה:

אם במזיד חייב מיתה, אם בשוגג חייב גלות. אדם שהרג באי ידיעת הדין ייחשב כמזיד. אם אדם הרג שלא במתכוון הוא ייחשב כפוגע בדין החברתי, ניתן להאשימו על פי דין המלך או החברה, אבל לא לפי דין דתי, דין תורה לא יאשימו מפני שאינו פגע בדין הדתי עצמו. (לפושע יגאל עמיר הייתה מודעות למעשיו, הייתה לו כוונה, לכן הוא יחשב גם כפוגע בדין הדתי).

4. סוגיית אישה נואפת:

על פי ההלכה אישה שנאפה חייבת יחד עם הגבר "שעזר" לה לנאוף במיתה (מיטה כבר היה להם, כעת מגיע להם מיתה, כמו באיראן...) אלא אם זה היה אונס, אז מותר לבעלה לקיים יחסים איתה, אלא אם בעלה הינו כהן אזי אסור לו (אכל אותה).
אבל לפי המשנה אם האישה שכבה בשוגג (איזו שגגה אה...!!! למה היא מתכוונת כשהיא אומרת לא... ? בסה"כ הייתה אי הבנה, שגגה.....) אזי מותר לבעלה לשכב איתה.

על פי הרשב"א במקרה של אישה נשואה שנפרדה מבעלה הראשון ונישא בשנית ללא גט אינה יכולה להיחשב כשוגגת כי הייתה צריכה לבדוק את מצבה המשפטי, אבל..... (המוח היהודי ממציא לנו פטנטים...) אומנם היא ידעה שהיא מועלת בבעלה הראשון אך לא ידעה את הדין, כלומר אי ידיעת עובדה, חשבה בשגגה שהיא כבר לא נשואה.....לכן זה ייחשב כטעות בעובדה ותהיה מותרת לבעלה החדש. (מזל טוב, ההזמנות בדרך!!!).

המהרי"ק מאמץ גישה זאת, בה מבדילים בין ניאוף לשגגה. אבל טוען משה פינשטיין, כי במקרה שאישה חשבה "בשגגה" שהיא גרושה, לכאורה היא צריכה להיות מותרת כי היא רק שגגה....., אבל מתקבל הרושם שלמרות השגגה הנעשה בתום לב, אינה פועלת לפי ההלכה. נו אז...? מה חדש?

אי ידיעת הדין: במשפט העברי = מקל, במשפט הישראלי = מחמיר
טעות בעובדה: במשפט העברי = אחראי למעשיו – פטור חלקי, במשפט הישראלי = פטור.

5.אי ידיעת הדין בהקשר לעד זומם או לתרומה - כאן פתאום המצב משתנה ב – 180 מעלות, כי עד זומם התכוון לפגוע באדם שנגדו העיד, גם אם לא ידעה את הדין יש אינטרס לשמור על שלום הציבור.

בהקשר לתרומה, היא חייבת להיות טהורה, לא טמאה. לדוגמא אצל חקלאי הפרי צריך להיות תקין ולא רקוב, הוא נדרש לתרום במשך 7 שנים 10% מתוצרתו, אך בשנה השלישית והשישית לעניים ישירות. אם תרם פירות טמאים בשוגג ייסלחו לו..... (מזל שיש יום כיפור...), אם עשה זאת במזיד, עונשו לתרום כפליים, תקנה זו אינה מגנה על אינטרס דתי או כלכלי אלא חברתי (צדק חלוקתי אמרנו ?)

6. דיני שומרים (לפי היקף החומר בסוגיה זו, פרק זה אמור להיות חלק עיקרי בבחינה):

על פי התורה, בנוגע לגנב הגונב חפץ מבית השומר (כאשר השומר שומר על הבית זה כאילו ביתו), לרבות שמירת מיטלטלין כשהנכס בפיקוחו של השומר, השומר יהיה פטור מאחריות, אך הגנב שייתפס ישלם קנס בשווי כפול משווי הגניבה. מקרה שני שמסופר הוא על אדם שמבקש מחברו לשמור על חייה (אמנם יש בני אדם כאלה אך הכוונה לבעל חיים...).
אם החיה חלתה, ניזוקה, נלקחה בשבי ע"י השלטונות והשומר יישבע שאכן שמר (לא נרדם בשמירה) ובאופן אישי לא אכל את החיה, השומר יהיה פטור מאחריות (לא מאשימים את הש"ג).
אך מה תהיה מידת אחריותו עם החיה נגנבה? יהיה עליו לשלם לבעלים את שווי החיה אלא אם החיה נטרפה ויוכיח זאת, אזי יהיה פטור. מקרה נוסף מתייחס למידת אחריותו של השואל חפץ אם זה נשבר, האחריות תהיה של השואל.

למקרים אלו מתייחס הרשב"ם כדלהלן: במקרה הראשון והשני מסכים שהשומר פטור מאחריות, אך לפיו, כפי שבשמירת מיטלטלין השומר שמר כאילו זה ביתו, היה עליו גם לשמור על החיה, טבעו של בעל חיים להסתובב חופשי לכן השומר אחראי. כלומר, במקרה זה לשומר יש אחריות שילוחית, לא מנע את הגניבה ויצטרך לפצות את בעליו, (ההבדל נעוץ במידת האחריות של השומר).

לפי התלמוד, ההבדל בין שומר לשואל היא היוזמה של העברת החפץ. כיוון שלשואל רוח מהנאתו, כלומר משתמש תמורת אפס תשלום, יש לו אחריותו גדולה יותר. לעומתו, אם מדובר על שומר חנם ולא על שואל, אחריותו של זה נמוכה ביותר. אם מדובר על שומר בשכר, אחריותו בינונית.

מתקיים וויכוח "סוער ופילוסופי" בין רבי יהודה הגורס שדינו של שוכר בדין שומר בשכר, לבין רבי מאיר הגורס שדינו של שוכר בדין שומר חנם, כי הוא משלם תמורת השכירות וזה מתקזז עם הנאתו מהחפץ (כנראה היה לו ביטוח צד ג'). ההלכה פסקה שרבי יהודה צודק.

קיימות דרגות נוספות של שמירה לא נכונה: בגניבה של החיה או אבידתה, מדובר על רשלנות השומר, כי לא שמר כראוי בניגוד להתחייבותו לשמור באופן סביר (פשיעה של השומר). לכן, גם אם מדובר בשומר חנם יהיה חייב אם פשעה בשמירתו (האם זה מלמד אותנו שלא כדאי לעשות טובות?), אלא אם שומר חנם יוכיח ששמר באופן סביר.

לעומתו, שומר בשכר (רמת אחריות בינונית) **או שוכר** (רמת אחריות גבוהה) **תמיד** יהיו חייבים בשמירת החיה ויראו אותם כמחויבים למנוע את הגניבה או את מצב האונס. על פי ההלכה, שומר אבידה ייחשב לשומר בשכר (**פראייר....**), הגמרא גורסת ששכרו הוא שכר **מצווה**, על כן התלמוד רואה בו כשומר שכר בדרגה גבוהה (דהיינו גם ש"ג וגם רמטכ"ל).

השאלה המשפטית - על מי נטל ההוכחה בשאלה האם השומר פשע? לפי התורה חובת ההוכחה על השומר שלא פשע, דהיינו אם השומר מבקש **פטור מנטל השבת החפץ או החיה**, נטל הראיה מוטלת עליו, אחד השיטות היא הבאת עדים אשר יסבירו ויעידו שהשומר אינו פשע. שיטה נוספת באמצעות שבועה... כלומר, אפילו אם הוא גנב ממון, הרי ברור שבשבועה יאמר רק אמת... (זה ישמש כתשתית ראייתי לטענה שעם ישראל עם סלחני).

על פי הרמב"ם לשואל אחריות מוחלטת, לעומתו שוכר או שומר בשכר, ישלם בגין האבידה במקרה של גניבה, אך יהיה פטור במקרה של אונס (מצב עובדתי, כפוי ופתאומי). על פי החוק הישראלי, שומר נכס שאין לו טובת הנאה מכך ייחשב כשומר בחינם. לעומתו, שומר נכס בתמורה או מפיק הנאה מכך ואיננו שואל, ייחשב כשומר בשכר.

ס' 2 לחוק העוסק באחריות השומר דומה מאוד למשפט העברי (למעט בנטל ההוכחה):

- שומר חינם אחראי לאבדן הנכס או לנזקיו אם נגרמו ברשלנות (התחייב לשמור באופן סביר).
- שומר שכר אחראי לאבדן הנכס או לנזקיו, זולת כוח עליון או שהאובדן/הנזק שלא בשל רשלנותו.
- בכל מצב שואל אחראי לאבדן הנכס או לנזקיו, בתנאי שאחריות לא גדולה יותר מבעלי הנכס.
- שומר שיודע שלנכס עלול להיגרם פגם / נזק בלתי סביר, יהיה אחראי, זולת אם נגרמו שלא בשל רשלנותו או יכולתו לצפות אותם, פטור השומר מאחריות.

השוואה

- **במשפט הישראלי** במקרה של **שומר חינם**, נטל הוכחת הרשלנות חלה על בעל הנכס / על התובע, **לעומת במשפט העברי שנטל הראייה** חלה על השומר אם זה רוצה להיות פטור מאחריות.
- **במשפט הישראלי ובמשפט העברי**, במקרה של **שומר שכר**, השומר אחראי אלא אם היה באונס. נטל הוכחת הרשלנות על בעל הנכס שהוא התובע, **לעומת ההלכה** שנטל הראייה חל על השומר אם זה רוצה להיות פטור מאחריות.
- **במשפט הישראלי במקרה של שוכר או שואל**, בדומה לשומר חינם, השוכר אינו חייב בנזק אלא אם התרשל. **אך בניגוד לשומר חינם במשפט העברי**, כאן הבעלים **צריך** להוכיח את התרשלותו של השוכר או השואל.
- **במשפט העברי תמיד נטל ההוכחה על השומר** (חינם או בשכר) **ועל השוכר**. המעביד, הבעלים וכו' תמיד יוצאים נקיים ולא צריכים להוכיח כלום....
- במשפט הישראלי, **נטל ההוכחה של השומר בחינם** על הנכס **שהיה אמור לשמור השומר בשכר נופל על השומר בחינם שעשה טובה לחברו**. ראה ס' 14 בחוק הישראלי שבד"כ השואל אחראי לנזק. אך חוק זה ניתן להתניה על פי חופש החוזים ולשנות את דרגת האחריות של הצדדים.

על פי הרמב"ם – שואל חייב אפילו באונס, אלא אם הבהמה מתה תוך כדי עבודה בשדה או החפץ נשבר תוך כדי שימוש, הרי המלווה נטל סיכון בהסכמתו לשואל להשתמש בחפץ א בחייה. הגדרתו למקרה זה הינה "מתה בשעת מלאכה" חזקה שהיא מתה בשעת מלאכה (מבחן ראייתי). אך הגדרה זו בעייתית, כי ניתן לנסח זאת גם "כמתה מחמת מלאכה" ואז רק אם קיים **קשר סיבתי** בין המלאכה לבין התוצאה אז השואל יהיה פטור, כלומר, לא בכל מצב הוא פטור מאחריות.

על פי הריב"ש, אם מדובר בבהמה שמתה בחצי הדרך, ולא היו עדים, והבהמה הושארה על צד הדרך (להבא נא להתקשר למוקד העירוני), והשואל מוכן להישבע שכך היה ומתה מחמת הדרך ולא מחולי, או שמתה ממלאכה (אך הוא אינו פתולוג ולא יודע סיבת המוות), האם הודות לשבועה יש בכך השגת פטור מאחריות או של נטל ההוכחה? (סלחני....),

כיצד נגדיר אם השואל שמר באופן ראוי או פשע במחדלו או שאינו פשע כלל? על כך אומרת המשנה: זה כמו המקרה של אדם שהפקיד כסף בשמירה אצל חברו, וזה שם את הכסף מאחור ולא מלפנים, כלומר לא היה לו קשר עין עם הכסף, לכן פשע. אולם אם שמר כדרך השומרים פטור.

לפי שמואל הדרך הנכונה לשמור על הכסף היא בקרקע (זה המקור לנוהג לשים דולרים מתחת לבלטות), אך שמואל אמביוולנטי ומסייג זאת "לא בכל מצב". הרי אסור להטמין את הכסף בכניסת השבת, ובשבת ישמור את הכסף במקום סביר (ממלא לא גונבים בשבת...), מאידך אם לא קבר את הכסף בצאת השבת, ייחשב כפשע בשמירתו (נרדם על השמירה, יקבל ריתוק לבסיס או יישאר שבת).

סוגיית שומר שמסר לשומר – אם שומר X מסר לשומר Y, קרוב לוודאי שמדובר על החלפת שמירה בשכר, כלומר הם באותה רמה של אחריות.
לפי הרב – שומר שמסר לשומר באותה דרגה פטור. אם שומר בשכר מעביר לשומר חנם, אחד מהם יפצה את בעל החפץ. אך **הרב יוחנן** טוען שהעברת החפץ לשומר אחר בגדר פשע כי מעל באמון בעלי החפץ, אפילו עם שומר בשכר מעביר לשומר בחנם שכר..... **הרב** טען שזה לא ייחשב כעבירה, יש לשבח את אחריותו למצוא לעצמו מחליף ולא להפקיר את החפץ. אלא שלפי **רבה** (אמוראי בבלי), תומך בגרסת **רבי יוחנן** ששומר שמסר לשומר חייב, אך בעל החפץ יאמין לגרסתו של השומר הראשון ולא של המחליף, אך שיטה זו למעשה מבטלת את הצורך בשבועה, לכן השומר הראשון יהיה פטור. (הבנתם את זה? אני לא.)

על פי הרמב"ם – שומר שמסר לשומר חייב. ולגבי הנימוק של קיום השבועה, טוען שיש משולש יחסים בין השומר שמסר, לשומר שקיבל לבין בעל החפץ. אם לפי טענת **רב**, שומר שמסר לשומר פטור, וישבע השומר השני כי נאנס, יהיה פטור. זה נוגד את ההלכה ששומר שקיבל משומר אחראי (שומר שמסר לשומר חייב, כלומר השומר השני חייב), הרי הבעלים לא בוטחים בשומר השני, אלא בראשון..... והשומר הראשון אינו יכול להישבע כי לא יודע מה קרה לשומר השני.....

אזי במקרה זה לא יחול פטור על השומר הראשון וישלם! אלא אם היה עד למקרה ויש לו עדים (עדים? כאן הבעלים כבר לא ממש סומך על השומר הראשון....).
לפי החוק הישראלי, ס' 7 לחוק השומרים, האחריות חלה על השומר הראשון, הוא אחראי לתפקודו של השומר השני, אחראי לחפץ, לנזק, אובדן, שבירה, גניבה.

מה דינו של שומר בשכר שהעביר לשומר חנם ולרשותו עדים למקרה? : **האם דיני השומרים חלים עליו?** על פי המשנה כאשר שומר בשכר משלם לשומר החנם בגין הנזק של האובדן / שבירה, יש הטוענים שזה חוצפה ששומר החנם ירוויח על חשבון שומר בשכר (עשיית עושר שלא במשפט, אשר גם במשפט הישראלי וגם בעברי מגדירים זאת כלא מוסרי). לדעת **רבי יוסף** וזו גם ההלכה שהתקבלה במשנה, יש לשלם את הפיצוי לבעל החפץ ולא לשומר החנם.

מה דינו של שומר בשכר / חנם שהעביר את השמירה לבני משפחתו שלו או של בעל החפץ? : בני המשפחה של השומר ייחשבו כאילו השומר בעצמו, אי לכך גם בני המשפחה של בעל החפץ ייחשבו כמוהו, כלומר לשומרים נאמנים ומקוריים של החפץ. לכן יהיו פטורים מחוב.

7. דינא דמלכותא דינא

המשפט העברי משמש בעיקר כהשראה למשפט הישראלי, כדי למנוע עבירה על החוק הישראלי נמנעים לקבוע בחוק סתירות הלכתיות של המשפט העברי. ברור שקיים וויכוח של השקפות עולם ותומכי ההלכה היו רוצים שהמשפט הישראלי ינהג אחרת. מתעוררת השאלה (כבר 60 שנה היא מתעוררת) האם בנסיבות מסוימות ההלכה תאמץ את הדין הישראלי. ההלכה לא תיארה לעצמה שיהודים יקימו מדינה שלא לפיה.... (יפה, כאן ההוכחה שההלכה אינה כל יכול...דרכה לא תמיד משקפת את דרך האל, הרי אם כך היה תבונתו של האל היה מיושם בפסקי ההלכה, כלומר גם האל נרדם על השמירה של הלכותיו).

המשנה אומרת :

אם המוכס דורש תשלום מס, מותר לרמות ולומר שהתבואה נועדה לתרומה, ובכך נקווה שהמוכס יכבד את הדין הדתי ויחדלו (מקור לנהוג בישראל ושמו "קומבינות").

הגמרא אומרת : דין המלכותא הוא הדין וחובה לציית לו (הנה נמצא המקור לדרישה של החילונים להפרדת הדת מהמדינה).... הרי לא הגיוני שבעת שההלכה מכירה בסמכות המלכות לחוקק דין (לגיטימציה לגאלית רציונאלית), מרשה לעצמה המשנה להעלים את המס? (צריך לשאול את שוקי מצא ואת שולה זקן). לפי הגמרא אסור לשקר או להתחמק מתשלום מיסים. (ראה גם חובת הציות לחוק – חיים גנז).

אמרנו שהיהודים סלחניים ומתחכמים? הגמרא מפרשת את המשנה שהתכוונה לכך שרק במקרים נדרים בהן המוכס גובה ללא כללי צדק ושיווין (אין לו קצבה) מותר לנהוג כך. יהודי שלכאורה משקר למוכס לא באמת שיקר, באותו רגע "נדר נדר" לתרום את התבואה, הרי זה ברור שיהודים לא משקרים....

לפי הר"ן גם בהקשר לקרקעות יש לפעול לפי דיני המלכותא, כי המלך הינו בעל הקרקע, הוא קובע את הכללים, המעוניינים לחיות בקרקעותיו צריכים לנהוג לפיו. (אוסטין?) התיאוריה הפוזיטיביסטית?..... המחוקק הוא ריבון אנשי הצומח מהחברה וכולם כפופים אליו....)

הרשב"ם טען שלמלך אין סמכות בעלים על הקרקע אלא הסמכות מוענקות לו ע"י העם כדי שיהיה סדר חברתי, כלומר, מכוח ההסכמה, האדם מחויב לקיים את דין המלך. EUREKA ! זאת כבר תגלית מדעית ופילוסופית, הובס והאמנה החברתית? (צידוק לצורך המשפט במדינה, העברה מרצון של הזכויות הטבעיות למדינה), **ג'ון לוק?** (מעבר ממצב הטבע להגנה על זכויות האדם ע"י השלטון), **רוסו והאמנה החברתית ? , לא, לא ולא. רשמו בפניכם, אבי האמנה החברתית הוא הרשב"ם !**

הרמב"ם טוען שבמקרה של גזלה (כמו המוכס) או של אבידה, יש אומנם לפעול לפי ההסכמה החברתית הקיימת, כלומר לפי סמכות המלך בהיותו מלך, אך אין זה אומר שיש הסכמה לחוקי המלך כמו שטוען הרשב"ם. (מתחכם ...).

האם הכלל של דיני מלכותא חל גם על מלכי ישראל ? לפי הר"ן זה חל רק על מלך זר כי בא"י כל ישראל חברים ושותפים (לקח כדורים ?). לפי הרמב"ם אין זה משנה, החשוב זה עיקרון ההסכמה (מאכזב....).

מי מוגדר מלך ? האם שליט, שלטון ? מסימני שלטון המלך היו נוהגים להטביע את דיוקן המלך במטבעות, לכן על פי הרמב"ם זה מגדיר מי הוא המלך. (ממש מאכזב...). לפי הרב קוק שלטון נבחר טוב יותר ממלך ! תומך בדמוקרטיה.

תחומי שימוש במושג דינה דמלכותא : לפי התלמוד במיסוי מקרקעין. הבעיה קיימת בדיני ממונות, יש הטוענים שזה חל על כל דבר לתועלת או הנאת המלך, רק על תועלת ישירה (לכיס שלו) לא למען הסדר החברתי. (ניתן לפנות לחכים לשעבר של ש"ס לקבלת הסברים בפירוט יתר).

לפי הרב ש"ך (יורה דעה וחושן משפט) **מסביר:** אדם המלווה מקבל שטר חוב/משכון כבטוחה לחוב. כאשר מגיע המועד והלווה לא מחזיר את החוב (**לב לבייב אמרנו ?**) על פי דין תורה מותר למכור את המשכון לאחר 30 יום. אך על פי הדין הזר נהוג להמתין שנה טרם המכירה (זאת התשובה מדוע לבייב עבר לאנגליה). **מה קובע, ההלכה או הדין הזר ?** קובע הדין הזר מפני שזה דינה דה מלכותא (לבייב פעם שניה).

הרב ש"ך שואל ומשיב: הייתכן כי המקרה הנידון אינו מקרה קלאסי של דינה דה מלכותא כי ההלוואה אינה מתייחסת לקרקעות, אך אם נצא מתוך הנחה שלדינה דה מלכותא יש "היקף תחולת חוק רחבים", הכוללים דיני משכון ובתנאי שלא סותר את דין ההלכה, הדין הזר יגבר. (מדהים) האם זה פוזיטיביזם ?

אז זהו שלא, כי אם נפעל תמיד לפי היקף תחולת החוק, זה יבטל את ההלכה, ולא זאת כוונת התלמוד, אלא שפיתרון מוצע זה בא להתמודד עם בעיה נקודתית, להשלים חסר – לאקונה (ברק היה מסתער על כך..... ראה גם א.ברק - היצירה השיפוטית לסוגיה – פרשנות, השלמת חסר ופיתוח המשפט).

לסיכום **לפי התלמוד והרב ש"ך**, בכל מקום בו יש סתירה בין הדין הזר לדין ההלכה, ההלכה יגבר.

8. דין המלך – סוגיית עונש מוות לרוצח :

אמנם זה נקבע בתורה, אך קשה לביצוע. **הרמב"ם** טוען שלמרות שלא מגיע לכאורה לרוצח דין מיתה, סמכותו של המלך להוראות על כך. קיים מסלול של ריצה שיפוטית בין הסנהדרין למלך מי הפוסק. ניתן להבין מכתובי הרמב"ם שלפיו למלך סמכות שיפוטית בענייני רוצחים, לא כך לגבי גנבים א פושעים אחרים.

לפי הר"ן, נדרשת בכל אומה שמתאגדת לחיות יחד מערכת משפט ושליט שיטפל בסדר החברתי. להזכירכם הוא תומך נלהב של דיני מלכותא - ציות לחוק (אוסטין, רוסו, ג'ון לוק.....). מאידך יש צורך להעמיד את חוקי התורה על תילם ולהעניש עבריינים העוברים על חוקי התורה. רוצה לומר **הר"ן** שקל יותר לשלב בין חוקי מדינת ישראל לבין ההלכה ודין תורה. אם כך מדוע לא הושם עונש מיתה על יגאל עמיר ? האם לא כתוב בעשר הדיברות "לא תרצח" ?

9. תקנות קהל: לא תמיד היה בית דין ברמה של סנהדרין אשר יכול היה לתקן תקנות, על כן נדרשו להגמיש את הכללים של התקנות ומי רשאי להתקין את התקנות. התקנות פותחו ע"י חכמים ולנציגי הקהל (הנבחרים). למעשה זה הייסוד למושג המודרני "תקנות הציבור". תקנות אלו אפשרו לבני המקום להתקין תקנות שהשליכו על חיי המסחר, המיסים המקומיים ועל אכיפת התקנות עצמם כל עוד מדובר על בעלי מקצועי ותושבי העיר. למעשה זו חקיקה ציבורית פנימית של המקום בין האנשים.

הבעיה מתעוררת על פי **הרשב"א** כאשר המיעוט לא מסכים עם הרוב ובכל זאת יש לאכוף את התקנה גם עליהם (כלומר דיקטטורה של הרוב על המיעוט). האם זה חל על המתנגדים ? אם התקנה חלה רק על אלו שהיו שותפים ליצירה המשפטית אזי זה לא תקנה אלא הסכם. הוא מעלה את הסוגיה לדיון פילוסופי.... **הרא"ש** גורס, שתקנות הציבור חלים על כולם. זה מקביל לתקנות חכמים.

בניגוד לכך טען **רבנו תם** שהתקנות מייצגות רק את אלו שהסכימו לכך וייצרו אותם (האומנם אי ציות לחוק ? תזכרו את י.רז - הזכות למרי אזרחי + ג'ון רולס - הצדקה לאי ציות אזרחי).

הרשב"א משיב לכך שסמכותם של פרנסי הקהילה להתקין תקנות, גם בעבר לא כל העם הגיע לפוליס להצביע בעד או נגד. לפיו שבעת האנשים שבסמכותם להתקין תקנות צריכים להיבחר ע"י הציבור, גם אם הם לא **הכי חכמים** (כלומר, ניתן אצלנו לחסוך בעלויות של 113 חכים בכנסת ישראל). בסמכותם של נבחרים אלו להתקין תקנות ולהחליט בשם הציבור. סמכות הקהל ניתנת לנבחרים (הרשב"ם לא לבד...גם הרשב"א רוצה להיות חלק "מהאמנה החברתית" ...).

10. תלמוד בבלי – פרשת השוחטים : בזמנו התגמול של השוחט בגין עבודתו היה עור הבהמה. עשו חלוקת ימי עבודה, שתהיה פרנסה לכולם (צדק חלוקתי, כלכלי וחברתי ?). נקבע סנקציה, (זוכרים ? חוק ללא סנקציה זה לא חוק) כל השוחט שלא ביום המיועד משמידים לו את העור שלא יענה ממנו.

לפי **הגמרה** אין האדם חייב לציית אם התקנה לא עברה אישורו של אדם חשוב, רב. השאלה המשפטית היא האם חייבת כל תקנה לעבור את אישורו של אדם הבקיא בתורה, או רק תקנות בעלות אופי של אגודה מקצועית כמו ארגון השוחטים. האם זהו פרוש דווקני או תכליתי ? בשתי העמדות יש היגיון כדי להבטיח פיקוח הלכתי. לפי **הריב"ש** זה חל רק על איגוד מקצועי, כי תקנות שחוקקו ע"י נבחר ציבור כשרות הם (דומה לרשב"א). **הרא"ש** חולק עליו, לדעתו גם כאשר מדובר בתקנות של כלל בני העיר יש צורך הכשר של מקובל, אדם חשוב שמבין בתורה, כי חשוב שיהיה פיקוח הלכתי לתקנה.

הרשב"א	הרא"ש	רבנו תם	לפי הגמרה	הריב"ש
האם חל על כולם	כן	כן	כן	כן
האם צריך הכשר של מקובל דתי	לא, די בנבחר ציבור	כן	לא	כן
	כן	לא	רק לאחר הכשר	לא, די בנבחר ציבור
	לא	כן	לא	

11. משפט ומוסר

בהלכה אדם שחייב כספים לפי דין קופים עליו לשלם. חייבים מוסרים חברתיים שלא קיימים במערכת המשפט הישראלי. בהלכה יש חובה לנהוג לפי משורת הדין, לא כך במשפט הישראלי. ההנחה היא לפי חז"ל שאין בתורה דבר מיותר.... לפי **הרמב"ם** יש דברים שהתורה צוותה לעשות באופן כללי, אך אם קיימת לקונה משפטית, ננסה לעשות הטוב ביותר. זאת גישת "עיקרון על". אך לא בהכרח הישר והטוב הוא המתאים בכל סיטואציה. ראוי את העיקרון של הישר והטוב ליישם ב – 3 מצבים :

- ניסיון להגשים את העיקרון של הישר והטוב
- במסגרת בית הדין כדי לתת פתרונות שיתאימו לעיקרון של הישר והטוב.
- במסגרת חברית, יש לנהוג לפי הישר והטוב.

לפי קשת של סביריות, יש עיקרון על ביחסים בין אדם לחברו וגם בין האדם למקום. אם האדם רכש קרקע רשאי שכן רגיל לתת לו כסף ולסלקו. כי לשכן יש עדיפות על אותה קרקע בגלל הוותק במקום ובגלל היותו שכנו. אך כדי שפעילות המכר תתפוס, צריך "גמירות דעת" ומעשה קניין פורמאלי. (ס' 8 לחוק המקרקעין – דרישת הכתב).

דינה דבר מצרא

זכות הראשונה של השכן על הקרקע, אם יש חשש שעשיית הישר והטוב יפגע במוכר (יעשה טוב על אחד ע"ח האחר) לא נעשה בכך שימוש. (לפעול בתו"ל ס' 12 לחוק החוזים...)

לפנים משורת הדין

זה לא דין, לא חובה. לדוגמא השבת אבדה (חפץ), אם יש סימן על פני החפץ זה מתבקש באופן מוסרי, החובה להחזיר והחזרה בפועל הולכים יחד בהשבת אבדה. איך עושים זאת? חייב אדם להכריז על מציאת אבדה, בזמן בית המקדש היה מקום אליו היו מגיעים הולכי הרגל בשלושת רגלים (פסח, סוכות ושבעות), הן המאבד והן המוצא. אם יש חפץ הכריזו שם על האבדות. קיום מפיצים זאת המקומות ציבור, בתיבות דואר, בלוחות מודעות, באינטרנט וכו'. אם הבעלים התייאש למצוא זה עובר לבעלות המוצא. אם יש חפץ שהבעלים לא התייאש ממנו ולא באו לדרוש על פי דין תורה, החפץ לא יעבור למצוא לעולם.

בתלמוד הבבלי מסופר על אדם שאיבד ארנק והתייאש למוצאו בין הגויים. על פי שמואל אם מצא אותו יהודי זה שלו על פי שאלת רבי יהודה. אבל אם בא ישראל (היהודי) ומזהה את הארנק לפי סימנים, המוצא חייב להחזירו. יש סתירה בין 2 התשובות שנתן שמואל, ראשית אמרנו שאין השבת אבידה כאשר הארנק בידי גויים כי אינם חייבים במצווה. שנית, לפי משורת הדין אדם יהודי צריך להחזיר את האבדה, למרות שהוא לא חייב להחזירו במקרה זה. אז מה הסתירה ??? שחייב להחזיר את האבדה גם ללא הכרזתה לפי הכללים בשלושת החגים.

דוגמא נוספת: שמואל הלך בדרכי אביו, מצאה חמור ושמר עליו למשך שנה, למרות שאחרי שנה הוא רשאי למכור ולהישאר עם התמורה בגינו "בנאמנות" עד שיגיע בעל החמור וידרוש את החמור או את הכסף. מזה למד שמואל על השבת אבדה תיאורטית ולא בפועל.....

מצוות טעינה ופריקה (תלמוד בבלי)

משמעות של הפקר היא בעלות של המוצא.....ישנם מצבים שבהם לא חובה להחזיר אבדה כי לא מכבודו של אותו אדם להתעסק בכך. במקרה זה רבי ישמעאל אומר שיש פטור לעזור לסבל ובמקום להתעלם ממנו, קונה את החפץ ונהג לפי משורת הדין כאחד האדם. כלומר, הכוונה שאם מאבד את החפץ אינו רוצה לפגוע במוצא, הוא יכול לקנות ממנו את החפץ ובכך להשיבו לעצמו.

12. פטור מדיני שמיים:

אלוהים מעניש לא רק את העובר עבירה אלא גם הגורם לנזק, בדין העברי יש מצב שהאדם אשם פלילית אך פטור נזיקתית.....

ראב"ן – טוען שהבא לידי בית הדין אין צורך להודיע לו שלא כופים עליו לשלם לחברו, אומנם הוא פטור אך ראוי שישלם לשני. כלומר, צריך לצאת לידי שמיים. חשוב שישלם עבור הנזק שגרם.

מזיק בדיים: אם שברתי חפץ בשגגה או בכוונה, האם גרמתי לנזק באופן עקיף או ישיר (בידיים).

לגרום נזק בגרמא: גרמתי לנזק עקיף ויש קשר סיבתי לכך. אך פירוש המושג **גרמא** בנזיקין במשפט העברי שהנזק נעשה באופן עקיף ולא באופן ישיר, ואשר על כן אין על המזיק חיובי נזקין, ולא ניתן לחייבו בדיני אדם.

גזלן: אדם גזלן לפי ההלכה הוא פסול מעדות, גזלן הוא אדם שלא משלם פיצוי או לא משלם אבדה, בית הדין לא כופה עליו לשלם אך הוא יהיה פסול עדות. אם האדם חייב בגרמא, בגלל שהנזק נעשה בידיים הוא חייב לשלם.

אך אדם שגרם לנזק בעקיפין, ברשלנות, לא בכוונה, לפי ההלכה אם מדובר בגרמא וזה לא מכוון, והאדם מזקן, בית הדין ילחץ לשלם. אם מדובר בטרגדיה בית השם פחות יתערב. כלומר, מדובר על כפייה מוסרית ולא משפטית, הדין המציע איך לנהוג הוא המעורב, לא הדין.

13. מידת חסידות.

לפי רבנן (בתלמוד), הגזלן ומלווה הריבית שהחזירו, אין לקבל מהם. המקבל מהם "אין רוח החכמים נוחה מכך". אם עבר זמן רב מאז המקרה והגזלן או המלווה מתעקשים להחזיר את הגזלה / גנבה, רואי לוותם להם. הוויתור לא יגרום לנו נזק, זה יכול לסייע לגזלן לשקם את חייו.

לשנת שמיטה שתי משמעויות חשובות:

- מגבלה בעבודת האדמה ומגבלה לגבי ירקות.
- מחיקת חובות בסוף שנת שמיטה, כי בשנה השביעית לא מתפרנסים. שמיטת חובות נובעת ממחשבה סוציאלית (מידת חסידות).

במשנה כתוב: הכותב את נכסיו לאחרים (ירושא על פי דין או צוואה).

רשב"ג אומר: אם לא אדם קבע שהנכסים יעברו ליורשיו החוקיים ולא לאחרים (כלומר רשב"ג לא מרוצה מכך) עדיף שהירושה תעבור לזכאי החוקי (מאב לבן), אפילו אם הבנים לא מתנהגים יפה בכל זאת עדיף להוריש לילדים.

דוגמא מהמשנה: במקרה של אישה שמבקשת להוריש את כספה לעניים ולא ליורשיה החוקיים, רוצה לנשל אותם. היורש הטבעי הוא עני וזה יעזור לו לצאת מהעוני. האם דעת חכמים נוחה, אם לא? יש התלבטות קשה להוריש לפי דין תורה לבין להוריש לטובת הציבור. השאלה עוסקת בראוי ולא רואי, זאת אינה סוגיה משפטית. בסוגיה זו ממליצה המשנה והגמרא לא להיות נוכח במקום כאשר האדם משנה את הצוואה. (וזה כן ראוי ???)

אך אם מורשים לבית כנסת, זה חשוב כי תחזוקתו השוטפת מוטלת על הציבור. כלומר, תרומה יכולה לפתור את הציבור מלתחזק את בית הכנסת, כנ"ל לגבי עניים, כופים צדקה על הציבור כדי לממן עניים. לגבי המורשה, התנהגותה לא ראויה אך לא ניתן לשנות משפטית את החלטתה.

מזל טוב הגעת כמעט לסוף התקציר, מגיע לך טיפ למבחן:

- יש ללמוד מה ההבדל בין גישת רש"י לגישת הרמב"ם בפרמטרים שונים.
- יש ללמוד לפחות 2 פסקי דין בהם המשפט הישראלי עשה שימוש במשפט העברי.

לידיעה כללית

1. המשנה - קובץ הלכות הכולל את התורה שבעל פה. ישנן דעות שונות מתי הוחל בניסוח המשנה, אך מוסכם כי עריכתה וניסוחה הסופיים נעשו בסוף תקופת התנאים, בתחילת המאה השלישית, על ידי רבי יהודה הנשיא וחכמי דורו.

מקור תורה שבעל פה

על פי המסורת הרבנית תורה בעל פה נמסרה מחכם לחכם בעל פה, כפי שמתארת המשנה הראשונה במסכת אבות: "משה קיבל תורה מסיני (מה'), ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". בתקופת החורבן נכתבה תורה זו במשנה, ולאחר מכן פותחה בתלמוד ובספרי השו"ת. על פי חז"ל הגרעין של התורה שבעל פה נמסר על ידי משה בהר סיני. לפי הכתוב במקרא, **"אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְהַתּוֹרֹת אֲשֶׁר נָתַן ה' בְּיָדוֹ וּבְיַד מֹשֶׁה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה"**. (ויקרא פרק כו מו). ומכאן למדו חז"ל שהיו שתי תורות, אחת בכתב והשנייה בעל פה. הכתובה נמסרה לכוהנים למשמרת (דברים לא ט) ואילו זו שבעל פה נמסרה לחכמים ולעם, כפי שמרחיב הרמב"ם.

2. תלמוד בבלי + תלמוד ירושלמי (ידוע גם כגמרה) תחילת המאה ה-3. חיבור קולקטיבי, אשר מסוכמת בו הגותם התורנית של האמוראים - חכמי ישראל בתקופה שלאחר חתימת המשנה.

3. התנ"ך (ראשי תיבות של תורה, נביאים וכתובים) קובץ ספרים, המהווים את כתבי הקודש של היהדות. שני חלקיו האחרונים, בתנ"ך 24 ספרים.

ספרי התורה

חמשת הספרים הראשונים מכונים תורה (מלשון "הורה, לימד"), מקרא או חמשת חומשי תורה. (כשספר בודד מכונה חומש). בלשון חז"ל מופיע אף הכינוי הארמי **אורייתא**. הסדר הוא: **בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים**.

ספרי הנביאים

ספרים היסטוריוגרפיים בעיקרם, הידועים גם כנביאים ראשונים. הסדר הוא: יהושע, שופטים, שמואל (א' + ב'), ספר מלכים (א', ב'), ספרי נבואה, ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל. תרי עשר (13 ספרים - הושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה, מלאכי).

ספרי הכתובים

שלושת ספרי אמ"ת (ראשי תיבות בסדר הפוך של שמות הספרים):
- תהילים, משלי, איוב.
- חמש המגילות: שיר השירים, רות, איכה, קהלת, אסתר
- ספרים נוספים: דניאל, עזרא (עזרא ונחמיה), דברי הימים (א', ב')

הלכה: כינוי ביהדות לכלל הדינים והמצוות שעל פיהם מצווה היהודי לנהוג. כאשר מתקיים דיון בין החכמים כיצד יש לנהוג על פי היהדות, הדיון נקרא דיון הלכתי, וההכרעה מכונה **"פסק הלכה"**, **"הלכה למעשה"** או **"הלכה"** בסתם. היהדות התפלגה לזרמים שונים על רקע של פסיקת הלכה. בחלק מהמקרים הפילוג היה על רקע פרשנות שונה למקרא, כמו המחלוקת בין הצדוקים לפרושים, והמחלוקת בין הקראים לרבניים. במקרים אחרים הפילוג היה על רקע התאמת ההלכה לתקופה במחלוקת בין האורתודוקסים לקונסרבטיבים.

קובצי הלכה: המשנה והתלמוד, שו"ת, ספרי הלכה בתקופת הגאונים, ספרי ההלכה בתקופת הראשונים, ספרי הלכה בתקופת האחרונים.
סמכותם של ספרי הלכה: בבלי וירושלמי, מדרשים, ספרות הראשונים והאחרונים.